

УДК 347.918:347.931

Галина Прусенко,

канд. юрид. наук,

докторант кафедри правосуддя

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ВИДИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОГОВОРІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Стаття присвячена аналізу критеріїв, які застосовуються для виокремлення різних видів процесуальних договорів у цивільному судочинстві. На базі доктринальних підходів, аналізу норм національного процесуального законодавства держав загального та континентального права у статті досліджуються умови укладення окремих видів процесуальних договорів.

Ключові слова: процесуальний договір, диспозитивність, угода про підсудність, контрактуалізація цивільного процесу, арбітражна угода.

Постановка проблеми. Реформа процесуального законодавства України 2017 року закріпила тенденцію до розширення диспозитивних засад цивільного судочинства шляхом розширення можливостей договірної регулювання правовідносин, пов'язаних зі здійсненням правосуддя та розглядом справ третейськими судами й міжнародним комерційним арбітражем. Диспозитивність – це можливість суб'єктів самостійно впорядковувати (регулювати) свої відносини, діяти на власний розсуд, із кількох запропонованих законом або договором варіантів поведінки обирати оптимальний із погляду власних інтересів [1, с. 197]. Згідно з частиною третьою статті 2 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) диспозитивність є одним з основних принципів цивільного судочинства; відповідно до частини третьої статті 13 ЦПК учасник справи розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Проте в Україні проблеми «контрактуалізації» (термін французького дослідника Л. Кадьє) цивільного процесу майже не досліджуються, увага науковців зосереджена лише на окремих різновидах так званих «процесуальних договорів» (угод про процес) – договорів, які є джерелом нормативної регламентації провадження.

Як свідчить зарубіжна та внутрішня практика, наукова доктрина процесуального договору, сформована в роботах Г. Баумгертеля, А. Белоглавека, К. Брановицького, Г. Вагнера, Д. Валеева, Є. Васьковського, М. Вікута, Г. Гельвіга, Д. Гольдшміда, В. Грунські, М. Єлісеєва, Є. Іванової, Л. Кадьє, С. Курочкина, М. Рожкової, О. Шеменєвої, Г. Шідермайра, В. Яркова, що є актуальним предметом дослідження правників у багатьох державах загального та континентального права, процесуальний договір є ефективним

інструментом, який дозволяє сторонам уникнути необхідності вирішувати спори, що можуть виникнути між ними, виключно в межах судового розгляду.

Недостатня розробленість теорії процесуального договору в українській процесуальній доктрині призводить до відсутності законодавчого регулювання цілого комплексу питань у цій сфері. Насамперед потребують дослідження проблеми визначення правової природи процесуального договору та класифікації таких договорів.

Метою статті є встановлення критеріїв, які застосовуються для виокремлення різних видів процесуальних договорів у цивільному судочинстві та доктрині держав різних правових систем.

Виклад основного матеріалу. Детальний огляд основних аспектів функціонування інституту процесуального договору в німецькій правовій науці та судовій практиці здійснив у своєму дослідженні К. Брановицький. Як зазначає дослідник, судовою практикою Федерального Верховного Суду ФРН було надане визначення угоди про підсудність як договору про процесуальні права й обов'язки, допустимість укладення якого й дія регулюються процесуальним законодавством, а умови й порядок укладення – матеріальним законодавством [2]. Німецька наукова рефлексія передбачає два основних підходи до визначення поняття процесуального договору. Відповідно до першого підходу процесуальний договір визначається як договір про процесуальні правові наслідки. Згідно з другим підходом процесуальний договір є договором, основні наслідки якого впливають на процесуальну сферу. Науковець наголошує на тому, що в цивільному процесі Німеччини диспозитивні засади настільки розвинені,

що сторонам надається можливість домовлятися про процесуальні наслідки шляхом укладення угоди між ними про процесуальні наслідки процесу.

Допустимість укладення процесуальних договорів і межі дії таких договорів є майже необмеженими, за винятком обмежень, установлених імперативними нормами Цивільного процесуального кодексу ФРН (нім. Zivilprozessordnung; далі – ЦПК ФРН), який прямо регламентує укладення деяких видів процесуальних договорів [3].

1. Угода про вибір територіальної підсудності (стаття 38 ЦПК ФРН). Суд першої інстанції може отримати компетенцію розглядати справу за згодою сторін, якщо сторонами угоди будуть суб'єкти підприємницької діяльності, юридичні особи публічного права або так звані компанії (департаменти) «спеціальних активів» (нім. Sondervermögen) публічного права (як правило, структурні підрозділи кредитно-фінансових установ, що здійснюють моніторинг і ліквідацію заборгованостей компаній).

Також компетенція суду першої інстанції може бути обрана за угодою сторін навіть тоді, коли одна зі сторін не має зареєстрованого місця проживання (місцезнаходження) на території Німеччини.

ЦПК ФРН установлює вимоги до угоди сторін про вибір територіальної підсудності (частина друга статті 38 ЦПК ФРН). Така угода повинна бути укладена в письмовій формі (або якщо вона була укладена сторонами в усній формі, то повинна бути засвідчена в письмовій формі). Якщо одна зі сторін має зареєстроване місце проживання (місцезнаходження) в Німеччині, сторони мають право обрати компетентний суд лише тоді, коли ця сторона має місце проживання (місцезнаходження) у межах територіальної підсудності цього конкретного суду чи якщо відповідно до виключної юрисдикції справа належить до компетенції конкретного суду.

В усіх інших випадках угода про вибір суду є допустимою лише тоді, коли вона була укладена в письмовій формі: після виникнення спору між сторонами або якщо після укладення угоди сторона, до якої пред'являється позов, змінила своє зареєстроване місце проживання (місцезнаходження) на місце, на яке не розповсюджується територіальна дія ЦПК ФРН, або тоді, коли місце проживання (місцезнаходження) сторони-відповідача є невідомим на момент пред'явлення позову до суду.

2. Угода про вид і розмір забезпечення позову (частина перша статті 108 ЦПК ФРН). Згідно з положеннями ЦПК ФРН, у випадках, коли має місце обґрунтована

необхідність ужиття забезпечувальних заходів під час розгляду справи, суд може на власний розсуд визначити характер і суму забезпечення позову. Якщо суд не визначив конкретний забезпечувальний захід і якщо сторони справи не домовилися про вжиття конкретного забезпечувального заходу в угоді між ними, забезпечення має бути надане у формі безстрокової гарантії, виданої в письмовій формі фінансовою установою, уповноваженою на здійснення діяльності на території ФРН.

3. Угода про скорочення чи продовження процесуальних строків (стаття 224 ЦПК ФРН). Згідно з положеннями ЦПК ФРН сторони можуть домовитися про скорочення (продовження) процесуальних строків, за винятком випадків, коли такі строки, у межах яких учиняється та чи інша процесуальна дія, чітко регламентовані в процесуальному законі.

4. Угода про предмет позову, укладена між сторонами чи між однією зі сторін і третьою особою (стаття 794 ЦПК ФРН).

5. Угода про розгляд спору в міжнародному комерційному арбітражі (стаття 1032 ЦПК ФРН). У разі подання до суду позовної заяви з питання, на яке поширюється сфера дії арбітражної угоди, укладеної між сторонами, суд повинен відмовити у відкритті провадження у справі (за винятком випадків, коли суд визнає арбітражну угоду недійсною чи нікчемною).

У німецькій процесуальній доктрині процесуальні договори також розподіляють на договори, які укладаються в суді, і позасудові процесуальні договори. Також за підставою змісту процесуального договору виокремлюють договори, що мають правовстановлюючу дію (нім. Verfügungswirkung), і договори, що мають зобов'язальну дію (нім. Verpflichtungsverträge) [2].

Приклади інших видів процесуальних договорів, можливість укладення яких прямо не передбачена в процесуальному законодавстві ФРН, але сформована судовою практикою (договорів про відмову від подання позовної заяви, про відмову від оскарження судових актів, про подання термінової скарги, про відмову від укладення мирової угоди), передумови укладення й оспорювання процесуальних договорів за ЦПК ФРН були детально проаналізовані К. Брановицьким у його дослідженні [2], тому не потребують подальшого теоретичного опрацювання для реалізації мети цієї статті.

Угода про вибір територіальної підсудності між сторонами є допустимою також відповідно до положень статті 38 Цивільного процесуального кодексу Італії (Codice di

procedura civile; далі – ЦПК Італії). Згідно зі статтею 257-bis. ЦПК Італії письмові докази можуть бути долучені до справи лише за угодою між сторонами.

Французький науковець Л. Кадье пропонує таку класифікацію процесуальних договорів [6]:

1) договори, що стосуються майбутнього спору: угоди, спрямовані на уникнення судового розгляду шляхом вирішення спору третейським судом (арбітражем), шляхом проведення переговорів; угоди, спрямовані на врегулювання судового розгляду (застереження щодо подання позову, застереження щодо судового розгляду справи);

2) договори, що стосуються спору, який уже виникнув: договори, що стосуються судового розгляду, договори, що визначають компетенцію й обов'язки судді.

Федеральними правилами цивільного процесу Сполучених Штатів Америки (англ. Federal Rules of Civil Procedure; далі – ФПЦП США) [4] передбачені такі види угод між сторонами.

1. Угода про відмову від процедури вручення судової повістки. Згідно з правилом 4 із метою уникнення витрат на вручення судової повістки позивач може обмежитися повідомленням відповідача про подання позову й надіслати відповідачеві запит із пропозицією про відмову від процедури вручення судової повістки. Процесуальним законом регламентовані вимоги до такого запиту. Зокрема, такий запит повинен бути оформлений у письмовій формі, адресований відповідачеві особисто чи уповноваженій особі, містити назву суду, до якого було подано позовну заяву, супроводжуватися копією всіх доданих до заяви матеріалів, а також містити 2 копії форми про відмову від процедури вручення судової повістки, квитанцію про передплату повернення такої форми, інформацію для відповідача про наслідки відмови від зазначеної процедури, містити дату надіслання запиту. У запиті позивач визначає певний розумний строк, протягом якого відповідач має відповісти на запит. Такий строк становить не менше 30 днів і не менше 60 днів, якщо відповідач перебуває поза межами судової юрисдикції США. Запит про відмову від процедури вручення судової повістки обов'язково надсилається USPS First Class Mail або іншими надійними засобами зв'язку.

2. Угода про допит свідків на стадії підготовки справи до розгляду. Згідно з пунктом В правила 30 ФПЦП США сторона, що хоче викликати свідка на допит, повинна повідомити про це іншу сторону в письмовому вигляді. Таке повідомлення повинне містити зазначення часу й місця проведення допиту,

ім'я й адресу свідка. Допит, за вимогою правила 28 процесуального закону, проводить уповноважена офіційна особа, але сторонам надається право погодити між собою інший порядок проведення допиту (пункт В правила 30 ФПЦП США).

3. Угода про порядок надання документів і ознайомлення з речовими доказами (правило 34 ФПЦП США). Сторона може направити іншій стороні запит про:

– дозвіл на перевірку, копіювання, тестування, вибірку таких предметів, що знаходяться у володінні, на зберіганні чи в розпорядженні відповідача: текстових документів, інформації в електронній (цифровій) формі (творів, графічних зображень, фотографій, звукозаписів, баз даних, що знаходяться на будь-якому носії (пристрої), з якого інформацію можна вилучити безпосередньо або (в разі необхідності) після переведення стороною в доступну форму), предметів матеріального світу;

– доступ до об'єктів права власності, до майна сторони (зокрема, земельних ділянок) і дозвіл оглядати, здійснювати вимірювання, фотографувати та брати зразки на визначених об'єктах.

Стороні, до якої подано відповідний запит, надається строк на відповідь (за загальним правилом – 30 днів). Процесуальним законом також передбачається можливість заперечення щодо надання дозволу на дослідження об'єктів права власності в якості речових доказів і детально регламентована форма такого заперечення.

4. Угода між сторонами про визнання фактів (правило 36 ФПЦП США).

Таким чином, шляхом укладення процесуальних договорів між собою сторони можуть обирати для себе умови вирішення спору, процесуальний порядок вирішення спору, більш зручний, ніж той, що встановлений нормами процесуального закону. Регламентованість широкого спектра процесуальних договорів процесуальними кодексами юрисдикцій загального й континентального права є проявом високого рівня розвитку процесуального законодавства, що відображає тенденцію, досвід якої необхідно врахувати Україні на шляху реформ із метою підвищення ефективності та диспозитивності судового розгляду цивільних справ, дотримання гарантій права на справедливий, неупереджений і своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ як основного завдання цивільного судочинства.

Висновки

Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що класифікація процесуальних

договорів у цивільному судочинстві здійснюється науковцями за низкою критеріїв; переважно за змістом (предметом) процесуального договору, за процесуальними наслідками, до яких призводить укладення такого договору між сторонами. Також розмежовують процесуальні договори за місцем укладення (такі, що укладаються в суді, і позасудові процесуальні договори), за часом укладення (до моменту виникнення спору та після виникнення спору), процесуальні договори, порядок укладення яких прямо регламентований законом і порядок укладення яких законом не встановлений, але може бути визначений на основі аналізу судових прецедентів. Незважаючи на наявність варіантів обґрунтованого розподілу видів процесуальних договорів на зазначені групи, доцільним видається також виокремлення за критерієм функціонального призначення двох основних видів процесуальних договорів (спрямованих на врегулювання окремих процедур під час судового розгляду та спрямованих на врегулювання спорів у позасудовому (альтернативному) порядку).

Статья посвящена анализу критериев, которые применяются для разграничения отдельных видов процессуальных договоров в гражданском судопроизводстве. Основываясь на доктринальных подходах, анализе норм национального законодательства государств общего и континентального права, в статье исследуются условия заключения отдельных видов процессуальных договоров.

Ключевые слова: процессуальный договор, диспозитивность, соглашение о подсудности, contractualization of civil procedure, arbitration agreement.

The article is dedicated to the analysis of the criteria that are used to distinguish certain types of procedural agreements in civil proceedings and doctrine of various legal systems. Basing on the doctrinal approaches and examination of procedural rules of common law and civil law jurisdictions, the conditions for particular types of procedural agreements are studied.

Key words: procedural agreement, non-mandatoryness, agreement on jurisdiction, contractualization of civil procedure, arbitration agreement.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія: в 6 т. / За ред. Ю. Шемшученка. Київ: «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. Том 2. 784 с.
2. Брановицкий К. Процессуальный договор в доктрине гражданского процесса ФРГ. Арбитражный и гражданский процесс. 2010. № 12. С. 30–33. URL: <http://wiselawyer.ru/poleznoe/42577-processualnyj-dogovor-doktrine-grazhdanskogo-processa> (дата звернення: 27.11.2018).
3. Zivilprozessordnung (in English). URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_zpo/englisch_zpo.html#p0144 (дата звернення: 29.11.2018).
4. Federal Rules of Civil Procedure. URL: http://www.uscourts.gov/sites/default/files/civil-rules-procedure-dec2017_0.pdf (дата звернення: 1.12.2018).
5. Codice di procedura civile. URL: <http://www.altalex.com/documents/news/2014/12/16/disposizioni-general-degli-organi-giudiziari> (дата звернення: 4.12.2018).
6. Кады Л. Соглашения относительно процесса во французском праве (о contractualization разрешения споров). Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. 2007. № 6. С. 167–183.

